

TEMES

Cercles. Revista d'Història Cultural 18/2015: 43-60

ISSN: 1139-0158

EL DEBAT CATALÀ SOBRE LA IMMIGRACIÓ DURANT EL FRANQUISME. INTEGRACIÓ SOCIAL I ADAPTACIÓ CULTURAL

Clara Carme Parramon

Universitat Autònoma de Barcelona

RESUM. Tal com havia succeït en el primer terç del segle XX, durant el franquisme l'eix del debat català sobre les segones grans migracions interiors cap a Catalunya continuà sent la «por a la descatalanització». Tanmateix, l'estudi de les estratègies d'integració social i d'adaptació cultural dutes a terme pels col·lectius immigrants mostra la poca finesa dels posicionaments que presidiren aquell debat.

PARAULES CLAU. Migracions, franquisme, integració social, adaptació cultural, identitats, catalanitat.

ABSTRACT. Just as it had been in the first third of the 20th century, the main focus of the Catalan debate over the second large-scale domestic migration to Catalonia that occurred during Franco's dictatorship continued to be a "fear of de-Catalanisation". However, a study of the strategies for social integration and cultural adaptation pursued by migrant groups shows the relative crudeness of the prevailing positions in that debate.

KEY WORDS. Migration, Francoism, social integration, cultural adaptation, identities, Catalan identity.

En aquest article em referiré, en primer lloc, als posicionaments sobre la immigració dels principals líders polítics de l'oposició catalana al franquisme. Introduiré el tema amb dos apunts inicials: l'un relatiu als mitjans de comunicació i l'altre a una intervenció pública d'un reconegut líder sindical de la Catalunya de l'època. En segon lloc, presentaré alguns elements relatius als canvis culturals que el fet d'emigrar va comportar per als col·lectius immigrants, tant pel que fa a components que concerneixen la integració social com a l'adaptació cultural.

No vull deixar de fer esment, d'entrada, que, respecte al debat sobre la immigració arribada a Catalunya al llarg del segle XX, en la meua opinió i entenent que es tracta de les migracions interiors, l'obra de referència continua sent *La immigració a Catalunya*, que Josep Termes va publicar el 1984.

La meua recerca es basa, d'una banda, en fonts d'hemeroteca i bibliogràfiques i, de l'altra, en un perllongat treball de camp etnogràfic sobre estratègies d'integració social i adaptació cultural de les migracions interiors arribades a Catalunya durant el franquisme. El principal àmbit territorial de la recerca és l'Hospitalet de Llobregat.

El debat sobre la immigració

Com és sabut, l'ideari del franquisme —que sintetitzen sentències com «la unidad de destino en lo universal» o enunciats com «la hermandad de los pueblos de España que se fusionan en un cuerpo superior que es ser español»— resumia els continguts de la reconstrucció del nacionalisme espanyol que la dictadura va mobilitzar potentment amb tot tipus de mitjans i símbols. Tanmateix, certes referències a la immigració aparegudes en els mitjans de comunicació no encaixaven en aquest paradís de germandat.

En un cerca de fonts d'hemeroteca, en concret dels diaris barcelonins sobre l'Hospitalet entre els anys 1950 a 1975 —a la segona ciutat de Catalunya havien desaparegut els periòdics locals—, els qualificatius dedicats als col·lectius immigrants que recollien alguns corresponsals hospitalencs eren els següents (indico les referències cronològiques, sense citar les reiteracions en un mateix any): «estafadores», «ladrones» (1958-1959-1962), «incivilizados» (1959-1962-1969-1972-1973), «analfabetos» (1960), «padres sin preocupación por sus hijos» (1960-1964), «escandalosos», «ruidosos» (1962-1964), «no saben comportarse» (1963), «se pelean entre ellos», «agresivos», «violentos» (1963-1970), «son gente de ambiente de barra de

bar» (1964), «llegan con mentalidad de no formar parte de la comunidad que los rodea» (1967), «incultos», «mal educados», «groseros» (1970-1973-1974), «rechazan la cultura que nunca podrán entender» (1971), «masa neutra» (1971), «delincuencia juvenil que comienza a organizarse en bandas» (1971), entre d'altres.

Pel que fa al territori, la generalització de l'estigma a tot el terme municipal hospitalenc va ser molt poc freqüent a la premsa: «ciudad tercermundista» (1960), «ciudad africana» (1964), «ciudad sin ley» (1966), «ciudad llena de barracas» (1972). Habitualment les notícies localitzaven l'estigmatització i es referien a les zones —molt sovint encara no se'n podia dir barris— habitades majoritàriament per la població immigrada. L'any 1959, una primera referència, ben singular («barriadas de indios»), encapçalava aquest ventall d'enunciats: «barrios extremos»; «barrio “cenicienta”»; «barriadas de fama detestable»; «populosas barriadas nuevas»; «barrios incivilizados»; «barrios llenos de bares, “cantaores” y vertederos públicos de basura»; «distritos subdesarrollados»; «barrios dormitorio»; «barrios pobres»; «barriadas violentas», etc.¹

Amb relació a les referències bibliogràfiques, abans d'entrar, com he dit, en els posicionaments de les figures més destacades de l'oposició política, m'ha semblat interessant presentar —tant per la rellevància política del conferenciant com per la del públic assistent— uns fragments molt breus de la conferència inaugural amb la qual Cipriano García, principal líder de CCOO a Catalunya, va obrir l'assemblea general d'àmbit estatal d'aquest sindicat celebrada a Barcelona el juliol de 1976 i que, el mateix any i traduïda al català, va publicar la revista *Nous Horitzons*. Són fragments que permeten imaginar la importància que en aquell context polític va tenir la seva intervenció. Amb el títol «Moviment obrer i qüestió nacional», Cipriano García, que s'adreçava al públic parlant sempre dels «nostres pobles», afirmava que: «La classe obrera, sigui quin sigui el seu lloc d'origen, és classe única amb interessos comuns, és nacional i internacional a la vegada». I, tot partint del fet que a l'Estat espanyol existien «tres nacions» i que «el fet diferencial» caracteritzava la resta de territoris, explicava que: «La classe

¹ L'any 2002 vaig publicar per primera vegada aquests reculls a «Las diferencias y las similitudes que no interesan», dins A. GONZÁLEZ ECHEVARRÍA, J. L. MOLINA (coord.), *Abriendo surcos en la tierra. Homenaje a Ramón Valdés*, Barcelona, Publicacions d'Antropologia Cultural i UAB, pp. 301-325.

obrero, força principal en la lluita per la llibertat, com a força creadora de riquesa [...] és l'espina dorsal de la nació, la més nacional de totes les classes»; i que «sense la classe obrera no es pot donar un desenvolupament econòmic i social, punt de partida per abordar tots els aspectes del fet nacional».

Si tenim en compte, d'una banda, que tot just s'estava entrant en els inicis de la transició política, i, de l'altra, la presència de destacats sindicalistes de tot l'Estat, d'entre els quals un nombre ben notable dels procedents de les zones industrials era immigrant, és ben comprensible l'enorme impacte que aquest discurs va tenir a l'època.

Pel que fa a la presa de postures dels principals líders polítics de l'oposició catalana, els fragments que presento formen part de les conferències d'Heribert Barrera, Jordi Pujol, Gregorio López Raimundo i Joan Reventós, que, en aquest ordre, van intervenir a les Jornades sobre Immigració i Reconstrucció Nacional a Catalunya, organitzades per la Fundació Jaume Bofill l'any 1979 i publicades l'any següent per la Fundació i l'editorial Blume (pp. 211-238).

L'inici de la intervenció d'Heribert Barrera pot sorprendre, però és pertinent recordar que només feia dos anys que, mentre es preparava la campanya de les eleccions generals de 1977, l'alarma de les forces polítiques catalanes havia estat molt notable. Inesperadament el Partido Socialista Andaluz (PSA) havia desembarcat en els municipis catalans amb més població immigrada amb enunciats com:² «Andalucía no puede permitirse el lujo histórico de desperdiciar la posibilidad real, muy real, de un[a] acta de diputado por Barcelona».³ I també amb fulls volants, signats pel PSA, en aquests termes: «[...] el desahucio de un obrero andaluz con cuatro hijos a manos de un capitalista catalán [...]».

No obstant això, els resultats del PSA van ser un fracàs.

I, més enllà d'aquests fets puntuals, sobretot és útil recordar que la intensitat d'aquells moviments migratoris no tenia precedents: l'any 1970 un 38 % de la població catalana era immigrada i del 62 % restant, un nombre notable eren fills i filles de famílies immigrades. El fet era que quan es parla-

² Les cites relatives al PSA formen part de l'article «15-J: la desfeta de les línies Lerroxistes», que Manuel L. Vidal va publicar el 1977 a *Nous Horitzons*.

³ Fragment d'una intervenció de José Acosta, catedràtic de dret polític de la UB, que, tanmateix, va acabar presentant-se a les llistes del Pacte Democràtic per Catalunya, encapçalades per Jordi Pujol.

va del «problema de la immigració», un dels principals components del discurs era «la por a la descatalanització»; un temor, això no obstant, que no tendia a explicitar-se públicament.

L'inici de la intervenció d'Heribert Barrera ens orienta sobre aquest silenci:

Crec que convé en aquestes qüestions que són de vital importància per a l'esdevenidor del nostre poble, parlar amb sinceritat, [...] no dissimular absolutament res del nostre pensament [...], [no amagar que] aquest corrent migratori tan profund [...] posa en perill la nostra pròpia identitat nacional. [...] un país dividit en dues comunitats [...] té plantejats problemes gravíssims. [...] Nosaltres volem que hi hagi una sola comunitat, volem que la integració es realitzi i que sigui total. [...] ha de ser tan progressiva com calgui. [...] Volem la integració a nivell col·lectiu, a nivell individual totes les possibilitats queden obertes i el que no es vulgui integrar mai, encara que sigui nascut aquí, està en el seu perfecte dret i nosaltres el respectem. Ara bé, l'objectiu final sí que ha de ser ben clar: no volem que Catalunya es converteixi en un país com el Líban o en un país com l'Ulster. [...] Aleshores, amb aquesta premissa, queda clar que no volem renunciar a la pròpia identitat.

Heribert Barrera, que situava l'ús generalitzat del català com a fita final del procés, abordava el tema de la integració, partint de la «gran capacitat d'assimilació» de la societat catalana:

En això som com els americans. En el «melting pot» de la societat americana ha existit sempre la fusió, i també ha existit sempre a Catalunya. Jo crec que les formes mateixes de viure catalanes, la mateixa idiosincràsia catalana, si en alguna mesura es pot parlar d'un caràcter nacional català, es presta perfectament a que aquesta integració pugui ser ràpida i pugui fer-se en condicions satisfactòries per a tothom [...].

Al seu torn, Jordi Pujol exposava:

El problema que nosaltres com a país, que Catalunya com a país té plantejat, no és si serem una mica més rics o una mica més pobres, [...] sinó que el problema que tenim fonamentalment és el de saber si serem o no serem. [...] fa molts anys [...] que parlo dels perills que hi ha [...] per una banda de fractura profunda [...] o bé quan no sorgeix aquesta fractura, els perills o bé

d'enfrontament o simplement de marginació. [...] podria passar, segons com es resolgués tota aquesta situació, que nosaltres esdevinguéssim minoria a casa nostra, una realitat marginada, [...] o bé que arribéssim a crear, a convertir-nos en una realitat [...] que no pren, en una aiguabarreig [...].

A finals dels anys cinquanta, Jordi Pujol havia defensat el concepte d'integració enfront del d'assimilació, i així ho recordava el 1979:

Per altra banda, nosaltres hem defensat sempre [...] la idea que havíem d'anar a una integració [...] entesa la integració, no com seria, en canvi, l'assimilació, com un fenomen de passivitat, és a dir, com un fenomen davant el qual l'element immigrat és d'una manera passiva, sense aportacions pròpies, és a dir, una cosa activa en la qual hi ha una aportació d'elements propis per part de la immigració a la nova realitat catalana.

I Jordi Pujol precisava com entenia la integració perquè no acabés en el que havia il·lustrat com a «aiguabarreig»:

Vull subratllar que aquesta realitat que hi ha d'haver, ha de ser una realitat catalana per una raó molt simple i fonamental: perquè el tronc d'aquest país és català. I perquè només hi ha en aquest país un tronc català i [...] allò, el de més enllà, el que sigui, molt bé, s'empelta, però les coses que s'empelten s'han d'empeltar amb una cosa que ja hi ha, a un tronc que és sa que ja hi és. I aquest tronc a Catalunya o és català o no és.

El tercer conferenciant, Gregorio López Raimundo, plantejava inicialment tres components polítics que dificultaven el procés de reconstrucció nacional de Catalunya: l'estat centralista, la tendència de la burgesia catalana a col·laborar-hi contra els drets dels treballadors i la divisió de les forces de progrés catalanes. I en quart lloc es referia a la immigració:

A los tres obstáculos mayores a que me he referido [...] para evitar que se retrase o dificulte la reconstrucción nacional de Catalunya en una vía de progreso, se suma la dificultad objetiva que representa la composición de la población de Catalunya, en la que los catalanes de inmigración alcanzan cerca del 40 % de la misma. [...] En Catalunya no hay dos comunidades separadas por el lugar de nacimiento de sus habitantes o por la lengua en que estos se expresan, sino una sola comunidad, el pueblo catalán, que tiene la peculiaridad

de comprender una buena parte de inmigrantes los cuales se integran paulatinamente en su seno, asumiendo la lengua y los demás atributos nacionales. [...] a pesar del peso de la inmigración en el crecimiento de la población de Catalunya y de las circunstancias desfavorables reinantes hasta ahora, se produce una fusión paulatina, relativamente rápida, entre los catalanes de origen y los de adopción y una extensión en el empleo del catalán como lengua de la comunidad.

Finalment, Joan Reventós, exposava que: «El gran perill que [...] tenim plantejat és la possible escissió del poble de Catalunya i del mateix poble treballador en dos grups humans enfrontats, no per raons d'interessos socials, sinó per raons de llengua». I també destacava que: «la burgesia està, políticament, a la defensiva. No té cap projecte propi de reconstrucció nacional». El seu posicionament era:

[...] avui Catalunya és una única comunitat nacional —«un sol poble», com s'ha estat cridant darrerament amb accent divers—, no només per la seva història i característiques específiques, sinó, sobretot, perquè assumim la necessitat històrica d'un projecte nacional del poble treballador. És reconeixent-nos en el passat, però sobretot mirant cap al futur que serà possible abordar en profunditat aquesta gran tasca de reconstrucció nacional.

I a més de fer front a la «possible fricció lingüística» i a «l'assentament de la població immigrada en "ghettos"», subratllava que:

No guanyar la batalla cultural, fóra tant com perdre la batalla política. [...] cal configurar un altre model a termini mitjà, que [...] anomenem «societat gresol», o marc en el qual en un procés de normalització cultural catalana, oberta a les aportacions de l'emigració, es gestí una comunitat cultural única i renovada, dinàmica i viva, fixada en la nostra identitat històrica, i havent incorporat en el seu si tots els ciutadans de Catalunya.

Referint-s'hi de manera més general o més concreta, ja fos des d'una perspectiva d'anàlisi dicotòmica, poblacions catalana i immigrada, ja fos des de l'anàlisi de classe social, tots quatre conferenciants consideraven que la reconstrucció nacional de Catalunya requeria, d'una banda, una intervenció política que transformés profundament les condicions de vida de la població immigrada, tant pel que feia a l'habitatge —l'obra de Candel, en especial *Els*

altres catalans, mantenia el seu impacte—, com a les infraestructures urbanes i serveis públics, que presentaven greus dèficits o eren inexistents en els barris especialment poblats per la immigració.

Per a Jordi Pujol, que s'hi referia en termes més generalistes, la construcció d'aquella realitat catalana requeria:

[...] fer un gran esforç per crear un país just. El trencament d'un país pot ser per orígens demogràfics, però també pot ser per raons socioeconòmiques [...] perquè no hi hagi tot allò que sigui essencial, [...] que no hi hagi igualtat d'oportunitats per a tothom.

Heribert Barrera plantejava que la integració també:

[...] ha de provenir d'una consideració de problemes urbanístics en el país. [...] Ens cal fer desaparèixer els «ghettos», ens cal abans de tot realitzar la integració a nivell de l'estatge perquè hi pugui haver integració lingüística, perquè hi pugui haver integració psicològica de veritat.

Joan Reventós, que destacava el tipus d'assentament de la població immigrada, juntament amb la llengua, com «els més greus factors d'escissió», afirmava que:

Pel que fa a l'habitatge, la tasca és ingent i l'obra de govern en urbanisme i venda haurà de ser audaç i enèrgica. En aquest camp, l'esforç haurà d'anar encaminat a trencar el «ghetto», és a dir, l'aïllament i la infradotació d'equipaments.

Per la seva banda, Gregorio López Raimundo abordava el tema des d'una perspectiva diferent:

Es evidente que las privaciones de todo orden que padecen centenares de miles de inmigrantes no se derivan del lugar de su nacimiento ni de la lengua en que se expresan, sino [...] de su condición de trabajadores no cualificados, de la extensión del paro [...]. de la falta de viviendas, escuelas y otros servicios en las barriadas populares, calamidades que también sufren los millares de trabajadores no cualificados, catalanes de origen, que en los últimos años abandonaron las comarcas campesinas catalanas [...].

I, tot introduint l'existència de certs graus de conflictivitat, considerava que:

La explicación de que no hay discriminación de los inmigrantes ni peligro de que la haya al entrar en vigor el Estatuto, es necesaria también para desterrar el temor que expresan algunos catalanes de inmigración que viven en condiciones materiales especialmente difíciles y no alcanzan a apreciar debidamente la situación existente en este terreno.

El principal marcador per a la reconstrucció nacional de Catalunya el constituïa la llengua. A les polítiques referides a l'educació reglada i als mitjans de comunicació, que donarien a conèixer la llengua i també la història i la cultura del país a la població immigrada, s'hi referien en aquests termes:

[...] aspirem, amb tots els respectes per la llengua castellana, que arribi un dia que la llengua castellana deixi de ser una llengua d'ús quotidià a Catalunya i aquest objectiu ha de ser la meta final de tota la nostra tasca en aquest sentit. [Heribert Barrera]

[...] podrem arribar i és absolutament necessari que hi arribem en el transcurs d'un parell de generacions al fet que tothom a Catalunya sàpiga parlar, entendre, llegir i escriure bé, correctament, el català, que puguem arribar a l'existència d'una sola i única consciència de poble català. (Jordi Pujol)

Hay, por tanto, motivos fundados⁴ para esperar que la puesta en marcha de las competencias del Estatuto, en lo que se refiere a la enseñanza, la cultura y los medios de comunicación de masas, es decir, el cumplimiento por la Generalitat de la tarea de conseguir la plena igualdad para las lenguas catalana y castellana, ambas oficiales según el Estatuto, acelere el proceso de integración de los inmigrantes en el pueblo catalán y favorezca la reconstrucción y desarrollo nacional de Catalunya. (Gregorio López Raimundo)

Pel que fa a la llengua, caldrà propiciar un model a termini mitjà, que suposi donar per conjurats els perills de fricció en aquest sentit. Això voldria dir una nova situació en què, més enllà de l'ensenyament del català a tots els infants de Catalunya a l'escola, tot ciutadà de Catalunya mitjançant una conseqüent

⁴ El conferenciant utilitzava informació, precisada a la publicació, relativa a estadístiques de l'Ajuntament de Barcelona sobre matrimonis mixtos entre 1962 i 1971; i pel que fa a la llengua, A. BADIA I MARGARIT, *La llengua dels barcelonins. Resultat d'una enquesta sociològicolingüística*, Barcelona, Edicions 62, 1969.

política de «mass-media» (TV, ràdio, etc.) i d'educació d'adults, compregués el català i el castellà de manera que tothom entengués tothom, fos quina fos la seva llengua. (Joan Reventós)⁵

Integració social i adaptació cultural: una aproximació

Els discursos de la classe política catalana antifranquista sobre integració social de la immigració i la seva adaptació cultural es basaven, a parer meu, en anàlisis poc fines; potser encara pesaven els esdeveniments de la campanya electoral de 1977 als quals he fet esment. En la meua opinió, el que més pot sorprendre és que en les seves intervencions no feien menció explícita d'alguns fets rellevants com, si més no, les multitudinàries manifestacions que tingueren lloc a molts indrets de Catalunya l'11 de setembre de 1977, i, més concretament, la manifestació que a la ciutat de Barcelona convocà més d'un milió de persones i en la qual la presència de la immigració, no només barcelonina sinó també de l'àrea metropolitana i comarques frontereres, va ser molt notable. L'havien precedit i la seguirien concentracions i manifestacions que en la segona meitat de la dècada se succeïen a molts municipis reivindicant un estatut d'autonomia per a Catalunya, paral·lelament a les llibertats i l'amnistia polítiques, els tres lemes d'aquell 11 de setembre que guiaven de manera genèrica els grans objectius de l'acció popular durant la transició política.

Perquè aquella participació destacada de col·lectius immigrants es produís, els processos d'integració social i adaptació cultural de la immigració havien d'haver començat anteriorment. I així havia succeït, i s'havien intensificat especialment a l'entorn dels moviments socials per a la millora dels seus barris d'assentament, que caracteritzaren la dècada de 1970. Amb relació a la dècada anterior, la recerca d'Àngels Pascual de Sans (1968), centrada en l'Hospitalet de Llobregat, aportava de manera pionera elements d'anàlisi relatius als graus que assolia la complexitat sociocultural que estava en joc, si més no, en alguns dels grans municipis fronterers amb Barcelona, que fins feia poques dècades eren pobles on imperava la vida de pagès: «El impacto in-

⁵ Per a una visió més completa dels posicionaments d'aquests quatre líders polítics, vegeu: C. C. PARRAMON, «La contribució de la immigració en la construcció identitària: interpretacions i fets», dins J. CASASSAS (coord.), *Les identitats a la Catalunya contemporània*, Barcelona, Galeada, 2009, pp. 635-667; per accedir als parlaments complets: AUTORS DIVERSOS, *Immigració i reconstrucció nacional a Catalunya*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill i Blume, 1980.

migratorio en Hospitalet no se puede reducir a una simple cuestión de llegada de un número importante de gente a la que la cultura catalana es extraña. Es preciso ir más al fondo» (pp. 76-77).

L'autora introdueix en la seva anàlisi el fet que les configuracions culturals, relatives a la vida d'una societat preindustrial que havia caracteritzat els col·lectius residents tradicionalment a l'Hospitalet, estaven en crisi; la crisi d'adaptació —no exempta de tensions i resistències— a la «modernitat» de la societat de consum emergent en els anys 1960, també coneguts com els anys del *desarrollismo*. En aquell context, la gran arribada d'immigració no havia ajudat a aquell procés profund de canvi, sinó que estava comportant un retrocés que es manifestava en la defensa radical de les formes de vida i representacions culturals del passat recent, atribuint a l'arribada de la immigració la progressiva desaparició d'aquell estil de vida.

Paradoxalment, la població immigrada, en la seva gran majoria procedent de les zones rurals de la península, des de la seva arribada també s'havia d'adaptar a la vida urbana i als components modernitzadors que la caracteritzaven; s'hi havia d'integrar socialment i alhora havia de dur a terme els processos d'adaptació cultural que acompanyen les experiències migratòries.

La integració social —entesa com l'accés a les necessitats bàsiques i als drets socials i civils, tal com es conceben i s'adjudiquen en la nostra societat en el marc de les desigualtats internes que la caracteritzen— i l'adaptació cultural —és a dir, el procés que posa en joc l'aptitud de les persones per experimentar aquells canvis relatius al seu bagatge cultural que millor contribueixen a viure i conviure en una nova societat— (San Román 1996: 131-132), configuren els processos de construcció identitària d'àmbit comunitari o, segons bagatges d'origen, la seva reconstrucció. La integració social i l'adaptació cultural comporten la selecció d'aquells components dels bagatges d'origen que són operatius en la nova societat, l'abandó d'altres i, per descomptat, l'assumpció de noves pautes i pràctiques.

En aquells processos migratoris, com en totes les migracions, les xarxes socials van ser fonamentals per iniciar la migració i poder fer front a les incerteses de tota mena dels primers temps. Tanmateix, i a diferència de les actuals migracions internacionals, el reagrupament familiar, un factor de reconeguda incidència en els processos d'integració social i adaptació cultural, es produïa amb certa rapidesa, sovint a l'entorn de l'any. Reconstituït el nucli familiar, el parentiu es configura com un àmbit propici per constatar estratè-

gies d'integració social i adaptació cultural. I és especialment així pel que fa a aquelles migracions, ateses les característiques del model de parentiu vigent en origen fins a l'últim terç del segle.⁶

Com és sabut, la immensa majoria de migrants procedien de les zones rurals de la península i l'organització més recurrent de les relacions de parentiu es basaven en el fet que el grup domèstic funcionés com una unitat econòmica. El fet de tenir fills i filles es vinculava a la supervivència i prosperitat del grup domèstic, sempre que el seu nombre no comportés un desajustament econòmic singularment greu. Tret de les famílies amb recursos, el treball infantil formava part indispensable de la supervivència, i nois i noies continuaven contribuint a la subsistència del grup domèstic fins a aparellar-se. L'altre component d'aquelles unitats econòmiques era l'estricta austeritat que presidia la consecució de les necessitats considerades bàsiques per a la subsistència que les dones resolien dins la llar, tret del calçat, la tela per a la roba i alguns aliments, entre d'altres.

En emigrar, una de les condicions primordials per a la integració social, l'accés a llocs de treball, s'havia tendit a aconseguir fàcilment, atesa la necessitat de mà d'obra en la indústria i en determinats serveis. Per contra, les dificultats per accedir a un habitatge mínimament digne van ser moltes⁷ i, quan s'aconseguia, les quotes de les hipoteques dificultaren de deixar enrere una economia familiar amb moltes estretors. Aquells grups familiars que arribaven i tenien entre la seva descendència nois i noies joves que es podien incorporar immediatament al treball remunerat, van comptar amb més facilitats per fer front a les hipoteques que els que només tenien descendència en edat escolar. I això va ser així perquè mantingueren la pauta segons la qual el jovent lliurava a la llar els seus salaris sencers. D'altra banda, una austeritat estricta va continuar presidint les necessitats considerades bàsiques, que, en tot el que era possible, es continuaren assumint en el si de la llar, de manera que s'afavoria l'assumpció de despeses relatives a pautes noves,

⁶ La recerca relativa al parentiu parteix d'una concepció social i no biològica d'aquest i s'interessa per les relacions que es generen per assegurar la reproducció humana i que tendeixen a perllongar-se al llarg de la vida (González Echevarría 2010). I forma part del projecte MCYT «Parentescos: formas de parentalidad y articulaciones disciplinarias» (COS2012-39041-C02-01) que desenvolupa el Grup d'Estudi Transcultural de la Procreació i Grup de Recerca en Antropologia Fonamental i Orientada, ANE de la UAB.

⁷ Candel (1964) dedica una gran part de la seva obra *Els altres catalans* a descriure els greus problemes que l'accés a l'habitatge estava comportant en el procés d'assentament d'aquelles migracions a Barcelona i la seva àrea metropolitana.

vigents en la societat a la qual s'havia arribat. El funcionament d'unitat econòmica que articulava el model de parentiu en origen varià en algunes de les seves vessants. El treball infantil desaparegué immediatament i, així, es va poder atendre el desig, molt estès entre mares i pares, que la seva descendència pogués estudiar, tot i que ben sovint representés una despesa afegida atès el dèficit de places a l'escola pública. L'atenció mèdica de la infància fou una altra pauta que s'assumí ràpidament, així com la despesa que tendia a comportar. També van ser immediats els canvis amb relació a les funcions reproductives del parentiu: s'assumiren ràpidament les pautes de natalitat de la nova societat. La gran majoria de parelles estaven en edat fèrtil, però aquí no es tenien més de dos fills o filles, com a màxim tres. I això mantenint el mateix mètode anticonceptiu, el *coitus interruptus*, la qual cosa ens parla d'un canvi profund en les relacions relatives a la sexualitat que incidí en les representacions culturals i les pràctiques, les masculines especialment.

Pel que fa al parentiu, es podrien exposar altres pautes que varen canviar o desaparèixer i d'altres que s'incorporaren com a noves; i, per descomptat, també sobre altres espais i relacions. Tanmateix, és convenient entrar ja en les adaptacions culturals d'àmbit comunitari que emergiren amb força en els anys 1970 i que van consolidar en gran mesura els processos d'integració social en curs. Els moviments veïnals que s'inicien en començar la dècada abraçaven les necessitats indispensables per dignificar les condicions de vida: des del fet d'aturar l'acció de les immobiliàries, fins a les reivindicacions d'espais per a escoles i escoles bressol, centres de salut i de planificació familiar, mercats, parcs i jardins, així com la construcció de clavegueres, la urbanització de carrers i places, i fins i tot en alguns indrets les connexions d'aigua o llum, etc. L'extensió, originalitat i potència d'aquells moviments van contribuir que adquirissin una importància rellevant: de fet s'estava dissenyant col·lectivament com es desitjava que fossin els territoris on es vivia. Les decisions relatives a aquella ordenació del territori «tendent a harmonitzar el creixement demogràfic, socioeconòmic i urbanístic amb les necessitats de la població», segons defineix el diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, les prenia la mateixa població, en el decurs de les lluites encapçalades per les associacions de veïns i veïnes, amb les quals sovint col·laboraven gratuïtament alguns tècnics que posaven els seus coneixements específics al servei dels processos de decisió col·lectiva. El

desenvolupament d'aquells moviments va generar relacions, pràctiques col·lectives, llenguatge i representacions culturals. És a dir, un seguit de condicions que van permetre que emergissin amb força les identitats de barri, del barri on es vivia, que, juntament amb la progressiva assumpció de catalanitat a què em referiré més endavant, constituïren, en la meua opinió, els àmbits en els quals es dugueren a terme els processos més significatius d'adaptació cultural.

En les nostres societats la territorialitat compartida i la història de la comunitat constitueixen els referents generals entorn dels quals s'elaboren i es reelaboren les identitats col·lectives. Es tracta de dos components identitaris principals dels quals les persones migrants participen respecte dels seus llocs d'origen, però no amb relació a la nova societat d'assentament. En el desplegament d'aquells moviments veïnals, la presa de decisions col·lectives sobre quin servei públic s'ubicaria en quin lloc, quines necessitats urbanístiques es prioritzaven, quines accions col·lectives serien més eficaces per aturar la construcció de més blocs d'habitatges, com serien les festes dels barri, etc., era la manifestació singular d'un procés generalitzat d'assumpció col·lectiva del territori de nou assentament i, al mateix temps, configurava els primers referents col·lectius d'història comunitària.

Al meu entendre, sense l'excepcionalitat del context històric que es configura en els anys 1970, es fa difícil imaginar la singularitat del procés —i potser el mateix procés— d'integració social i d'adaptació cultural de gran part dels col·lectius immigrants. D'una banda, els drets a la sanitat, l'educació i la resta de serveis públics bàsics, incloses les ben diverses necessitats referides a l'àmbit urbanístic, brillaven per la seva absència; tanmateix, amb la recuperació de la democràcia, i en alguns casos també abans, s'aconseguí que els components bàsics per a una vida digna passessin a formar part dels calendaris d'acció municipal i arribessin a fer-se realitat. D'altra banda, tingué la mateixa rellevància el fet que, malgrat la complexitat que travessaven les relacions socials, aquell context històric permeté que emergís la construcció i reconstrucció d'identitats comunitàries a diferents nivells: el barri, el municipi de residència i el nou país on milers de dones i homes havien decidit refer les seves vides.

Els dos nivells d'identitat comunitària local, el barri i el municipi, es van aprendre a compaginar harmònicament amb els sentiments identitaris respecte dels pobles d'origen. No obstant això, a parer meu, fou la identitat

de barri la que es construí més densament i, en aquest sentit, presentava certs paral·lelismes amb la relativa al poble d'origen.

D'entre els processos d'adaptació cultural que els col·lectius immigrants varen dur a terme, finalitzaré aquesta aproximació tractant més detingudament el referit a l'assumpció d'identitats plurals. Em refereixo a la construcció, de nou en nou, del nivell identitari que més ha interessat una part considerable de les «forces vives» catalanes: l'assumpció de catalanitat; és a dir i segons defineix el diccionari de l'IEC, 'la qualitat, del fet d'ésser català' (o catalana, òbviament). El terme catalanitat, a diferència del concepte catalanisme, no incorpora elements polítics en la seva definició, sinó que, al meu entendre, ens remet al catalanisme social i cultural al qual es refereixen i que analitzen Casassas i Termes (1997), i que centra la meua línia de recerca.

Tanmateix, el significat de ser català o catalana remet al fet de ser natural de Catalunya, d'haver-hi nascut, de manera que s'alça una frontera insuperable per part de qualsevol persona immigrada. El component voluntari relatiu a voler ajudar a fer Catalunya, que Jordi Pujol va afegir a les condicions de viure-hi i treballar-hi, era desconegut per gran part de la població immigrada, però, encara que no fos així, probablement la seva ambigüitat tampoc el faria operatiu.

Pel que fa a les migracions de la segona meitat del segle passat, Paco Candel, amb el títol *Els altres catalans*, va ser qui va oferir el primer carnet d'identitat catalana a immigrants i immigrades. No es pot oblidar, tanmateix, que el primer lloc on se'ls va reconèixer la identitat catalana, tot i que les persones emigrades potser no devien tendir a veure-ho amb bons ulls, va ser en els pobles d'origen. Allà, una salutació habitual era «*Ya llegan los catalanes*», expressió no exempta d'una certa sorna que orienta sobre la complexitat dels components identitaris de les persones amb experiència migratòria.

Certament en un país petit, sense estat propi i sota una dictadura que tenia entre els seus objectius la desaparició del que a l'època es podia anomenar «el fet diferencial català», no és gens estrany que la ja esmentada «por a la descatalanització» continués ben present. Tanmateix, que l'any 1979 es formulessin desitjos o objectius com el d'Heribert Barrera relatiu al fet que «hi pugui haver integració psicològica de veritat» o metàfores com les de Jordi Pujol —que per no «convertir-nos [...] en una aiguabarreig» calia tenir ben clar que «allò, el de més enllà, el que sigui, molt bé, s'empelta, però les coses que s'empelten s'han d'empeltar [...] a un tronc que és sa, que ja hi és.

I aquest tronc a Catalunya o és català o no és». Òbviament, els bagatges d'origen dels col·lectius immigrants, «allò de més enllà, el que sigui», podien representar uns obstacles per a la seva acceptació del fet diferencial català. Manuel Cruells (1965: 21) ho expressava amb tota claredat: «No sé quina fidelitat poden tenir a la terra que els ha menystingut, que els ha mantingut en l'analfabetisme, els ha explotat sense donar-los cap possibilitat de superació, els ha fet passar fam, misèria, generació darrera generació». Tanmateix, com que ja que eren aquí, per a Heribert Barrera, com hem vist, la solució era dur a terme «integració psicològica de veritat».

Es pot ben argumentar que aquests posicionaments tenien poc a veure amb la realitat. D'una banda, perquè ignoraven les constatacions que ja feia quinze anys que Candel havia començat a fer públiques amb relació tant a l'assumpció de catalanitat que explicitava la major part de la immigració del primer terç de segle, com al procés en curs de la immigració posterior a la Guerra Civil. I, d'altra banda, també era una negació de la realitat el fet de silenciar, com he dit, la molt notable participació d'amplis sectors de població immigrada en les mobilitzacions de la transició política, un dels principals eixos de les quals era la reivindicació de l'Estatut.

Certament, es pot pensar que, atesa l'excepcionalitat d'aquell context polític, es donaven les millors condicions perquè en un temps relativament curt s'estengués àmpliament l'ús de la llengua catalana, principal indicador d'assumpció de catalanitat. No obstant això, com és sabut, les decisions polítiques relatives als mitjans que calia esmerçar pràcticament es van circumscriure a les edats escolars, amb uns resultats sens dubte excel·lents. Malgrat tot, els recursos esmerçats per al jovent que ja formava part del món laboral i per a les persones adultes van ser insignificants, fet que es pot considerar inconcebible quan es tracta de posar tant a l'abast com es pugui la llengua que és part essencial de la identitat d'un poble.

Apunt final

Al meu entendre, per apropar-nos als motius d'aquella voluntat de menystenir un seguit de fets que no eren pas intranscendents, no es pot oblidar un esdeveniment de reconeguda importància. Candel havia constatat el 1964 que els i les protagonistes dels dos períodes d'intensos moviments migratoris del segle XX participaven d'identitats plurals, en concret de dobles identitats: la d'origen i la catalana, un doble procés identitari que el 1979 ha-

via assolit una àmplia expansió. Potser aquesta pluralitat era «l'aiguabarreig»? I, atès el ple suport públic que Jordi Pujol havia fet a l'obra de Candel, Manuel Cruells (1965: 10) es queixava així: «O Jordi Pujol no s'ha expressat bé, o no l'entenc. [...] Integrar és més que conviure. Conviure suposa dues comunitats que cerquen una forma de relació, integrar suposa que una comunitat es dilueix dintre de l'altra».

El problema per a uns sectors del catalanisme polític era el significat del terme integració. Quan s'aplicava al terreny cultural i identitari, no podia ser de cap manera compatible amb l'existència de dobles identitats. Altres sectors del catalanisme polític no es referien al tema o hi passaven de puntes. La polisèmia que a partir de finals de la dècada de 1950 s'havia construït a l'entorn del concepte integració, segons si el terme s'aplicava a l'àmbit social o a l'àmbit cultural, es traduïa en el fet que es posés en joc el mot integració i es rebutgés el d'assimilació, malgrat que fos aquest el terme pertinent, atesos els significats que s'atorgaven a la integració quan s'atribuïa a fenòmens culturals.

Una ambigüitat, aquesta, que al meu entendre els discursos dominants a la nostra societat amb relació a immigració i catalanitat d'una manera o altra continuen mantenint.

Bibliografia

AUTORS DIVERSOS, *Immigració i reconstrucció nacional a Catalunya*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill i Blume, 1980.

Francesc CANDEL, *Els altres catalans*, Barcelona, Edicions 62, 1964-1965.

Jordi CASASSAS, Josep TERMES, *El futur del catalanisme*, Barcelona, Proa, La Mirada, 1997.

Manuel CRUELLES, *Els no catalans i nosaltres*, Barcelona, Edicions d'Aportació Catalana, 1965.

Cipriano GARCÍA, «Moviment obrer i qüestió nacional», *Nous Horitzons*, n. 32, setembre 1976, pp. 31-38.

Aurora GONZÁLEZ ECHEVARRÍA [et al.], «Sobre la definición de los dominios transculturales. La antropología del parentesco como teoría sociocultural de la procreación», *Alteridades*, vol. 20, n. 39, junio 2010, México DF, UAM-Iztapalapa, pp. 93-106, 2010.

Clara Carme PARRAMON, «La contribució de la immigració en la construcció identitària: interpretacions i fets», dins Jordi CASASSAS (coord.), *Les identitats a la Catalunya contemporània*, Barcelona, Galerada, 2009, pp. 635-667.

— «Migraciones y cambios en las pautas parentales: los trabajos de los niños y las niñas», dins AUTORS DIVERSOS, *Periferias, fronteras y diálogos. Actas del XIII Congreso de Antropología de la Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili, 2014, pp. 1541-1558.

Àngels PASCUAL DE SANS, «El impacto de la inmigración en una ciudad de la comarca de Barcelona: Hospitalet», dins Antoni JUTGLAR [et al.], *La inmigración en Cataluña*, Barcelona, Edima, 1968, pp. 71-78.

Jordi PUJOL, «La inmigración, problema y esperanza de Cataluña», Barcelona, CDC, 1976, ara es pot consultar a <http://www.arrakis.es/~corcus/pdf/pujol.pdf>, consultat el 3/03/2015.

Teresa SAN ROMÁN, *Los muros de la separación. Ensayo sobre alterofobia y filantropía*, Barcelona, Editorial Tecnos, 1996.

Josep TERMES, *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984.

Manuel. L. VIDAL, «15-J: la desfeta de les línies Lerrouxistes», *Nous Horitzons*, n. 77, desembre 1981, pp. 39-44.